www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Yarkend Hanlığına Ait Dört Yarlık

Four Edict Belong to Yarkend Khaganate

Fatih Erbay*

Abstract: The word Yarlık has been used for centuries in the written texts of both Turks and Mongols in the sense of 'command, order, edict'. The orders of the first Mongolian khan are verbal. The idea of writing orders over time emerged through Uyghurs. The fact that the scribes were mostly Uyghur Turks paved the way for the Uyghur language to increase its influence especially in the Altin Orda state. Edicts are historical documents that can be accessed in many subjects such as the language of the period they were written on, on the one hand, and its social structure, geography and culture. Especially the trophies regarding the Altin Orda state shed light on the history of that period. The yarns, which preserved their existence in the state tradition of the Turks, were also taken into consideration by Yarkend inns as a registration document. In this article, four texts of the Yarkend Khanate that existed in the history scene between 1514-1696 were obtained from Harvard University Houghton Library records and presented to the attention of researchers. These four halves were removed in the name of Muhammed Han (1591-1609), Şücaüddin Ahmed Han (1609-1619), Abdullah Han (1636-1667) and Muhammed İsmail Han (1670-1680), who had been the Yarkend Khanate, and sealed according to the Turkish calendar with 12 animals. The language of the yarns is heavy. Turkish word numbers are also low. However, although the number of Turkish words is low, many words belonging to this culture have been used, especially in the rivers containing orders given for waterways, rivers and their branches. In addition, many titles, place names and words about social life used by the Turks living in Yarkend and its surroundings at the time of writing were also included in the competitions. In the study, notes about the words and structures that have the term we encounter in the texts are given. The text of the four halves we used in the review was added to the end of the study.

Structured Abstract: The Yarkend Khanate, also called Saidiye Khanate due to its founder Sultan Said Khan, survived for more than one hundred and eighty years, starting with the conquest of Kashgaria in 1514 and was erased from the history scene by Kalmuklar in 1696 (Çelik, 2013: 111; Ercilasun, 2013: 33). It was established in fertile lands located in the Agricultural Basin in the southern part of the mountains of God called Hanlık Kastgaria. It has existed in cities such as Yarkend, Kashgar, Yengi-Hisar, Hoten, Aksu, Kuça, Uç, Çalış (Karaşehir), Turfan and Kumul.

Said Han (1514-1533), the grandson of Yunus Khan, who was descended from Genghis Khan, aimed to put an end to the years of confusion as soon as he sat on the throne. Said Han saw the assets of the Yellow Uighurs, the Kyrgyz, the Kazakhs and the greatest power Uzbeks in the region as a threat to his

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Dr., University of Akdeniz, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature
ORCID 0000-0001-6086-9558
fatiherbay@akdeniz.edu.tr

Cite as/ Atıf: Erbay, F. (2020). Yarkend Hanlığına ait dört yarlık. *Turkish Studies - Language*, 15(2), 935-946.
<https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.43565>

Received/Geliş: 13 May/Mayıs 2020

Accepted/Kabul: 20 June/Haziran 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 27 June/Haziran 2020

CC BY-NC 4.0

dynasty. Said Han, who has spent his life with internal turmoil and wars, was able to leave a khanate out of nothing for those who came after him.

After the founder of Khan Khan Said Han, Sultan Abdürreşid Han (1533-1560) and Abdülkerim Han (1560-1591) sat on the throne. Abdullatif Sultan, the eldest son of Abdürreşid Han, died in the fight against the Cossacks. His second son Abdülkerim sat on the throne of the khanate and passed away in 1591 after 33 years of rule. The third son, Abdürrahim Sultan, was killed in the Tibetan campaign. His fourth son, Sufi Sultan, died four years before his elder brother Abdülkerim Sultan. Thus, the fifth son of Abdürreşid Han, Muhammed Han, sat in the office of the khanate in 1591 after the death of his elder brother Abdülkerim Han (Çelik, 2013: 161-162). Yarkend Khanate lived its strongest period under the reign of Muhammed Han (1591-1609). His death in 1609 caused turmoil in the khanate and the struggle between the groups who wanted to dominate the administration for thirty years caused frequent changes in the inn.

Şücaüddin Ahmed Han (1609-1619), I. Abdullatif Han (1619-1631), Sultan Ahmed Han (1631-1636), who came to the throne following Muhammed Han, entered a period of decline since they were not successful in suppressing internal confusion. In the period of Abdullah Han (1636-1667), which came to the throne after this decline period of almost 30 years, which started after Muhammed Han, the khanate started to recover. Many opposition leaders were exiled from the country; The fight against the oyra has been successfully; In fact, relations with China, Mughal and Bukhara palace have been made to improve relations. However, the increasing Oyrat pressure after his death, and the opposition of Akdağlı teachers against the more active Montenegrin teachers in the country left the central government in a difficult situation (Çelik, 2012: 66).

Regards can be examined under two titles as diplomatic and tarhanlık according to their content. Writings sent to the administrators of the countries under the sovereignty are called diplomatic jurisdictions, and the slots indicating the financial possibilities and privileges given to the people or institutions that the inn desires (Taryetlik, 1996: 20). When the texts we are working on are evaluated in terms of content, it will be seen that these are the tarnish of Yarkend Khanate. In the texts, it was recorded that the inns gave privileges to the people and their suites at different times.

The examined plots are registered at Harvard University Houghton Library (Central Asian Documents) MS Turk 70. In the record here, the halves consist of 21 sheets in 13 documents, including blank pages. It was stated in the library record that these documents were the orders written in Yarkend and Kashgar between 1558 and 1980. Documents belonging to both Kashgar and Yarkend Khanates are included in the file. We limited our work with the belief that it would be appropriate to evaluate the yarns belonging to the Kashgar Khanate with another study, only to the yarns belonging to the Yarkend Khanate. In this context, there are four halves of 1600, 1609, 1640 and 1677 written in the city of Yarkend. These four halves were removed in the name of Muhammed Han (1591-1609), Şücaüddin Ahmed Han (1609-1619), Abdullah Han (1636-1667) and Muhammed İsmail Han (1670-1680), who had been the Yarkend Khanate, and sealed according to the Turkish calendar with 12 animals. While the first two halves of Muhammed Han and Şücaüddin Ahmed Han were written in the year (cattle), Abdullah Han was written in the sheep (sheep) year, and the half of Muhammed İsmail Han was in the year of the chicken.

As a result;

1. The halves we discussed in our study are registered at Harvard University Houghton Library (Central Asian Documents) MS Turk 70. Although it was stated in the library record that it could have been written between 1558-1804, it was observed that these four semesters were created in Yarkend between 1600, 1609, 1640 and 1677.

2. According to the Turkish calendar with 12 animals, these four rulings were excavated on behalf of Muhammed Han (1591-1609), Şücaüddin Ahmed Han (1609-1619), Abdullah Han (1636-1667) and Muhammed İsmail Han (1670-1680) who had made the Yarkend Khanate.

3. The language of the halves is heavy. Turkish word numbers are also low. However, although the number of Turkish words is low, many words belonging to this culture have been used, especially in the rivers containing orders given for waterways, rivers and their branches. In addition, many titles, place names and words about social life used by the Turks living in Yarkend and its surroundings at the time of writing were also included in the competitions.

4. In the “Some Administrative Titles in the Regions” section of our study, an evaluation was made by looking at whether vocabulary names such as pans, daruğa, tarhan, aymak beği, hurcayın beği, mîr-âb, kökbaşı, şığavul, and bitikçi are included in other Chagatay dictionaries and directories. In this context, it was observed that the words mîr-âb and kökbaşı did not exist in other dictionaries and texts, and the meaning of these words was made.

Keywords: Yarlık, yarlig, Yarkend Khanate, Saidiye Khanate, edict, command

Öz: Yarlık kelimesi ‘buyruk, emir, ferman’ anlamlarında hem Türkler hem de Moğolların yazılı metinlerinde yüzyıllar boyunca kullanılmıştır. İlk Moğol hanlarının emirleri sözlüdür. Zaman içerisinde emirlerin yazıya geçirilmesi fikri, Uygurlar aracılığıyla ortaya çıkmıştır. Kâtiplerin çoğunlukla Uygur Türkü olması, özellikle Altın Orda devletinde Uygur dilinin etkisini arttırmasına zemin hazırlamıştır. Yarlıklar, bir yandan yazıldıkları dönemin dili diğer yandan da sosyal yapısı, coğrafyası, kültürü gibi pek çok konuda bilgiye ulaşılacak tarihî belgelerdir. Özellikle Altın Orda devletiyle ilgili yarlıklar o dönem tarihine ışık tutmaktadır. Türklerin devlet geleneği içerisinde varlığını koruyan yarlıklar, Yarkend hanları tarafından da kayıt belgesi olarak önemsenip yazdırılmıştır. Bu makalede, tarih sahnesinde 1514-1696 yılları arasında varlık gösteren Yarkend Hanlığına ait dört metin, Harvard Üniversitesi Houghton Kütüphanesi kayıtlarından elde edilerek araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Bu dört yarlık, Yarkend Hanlığı yapmış olan Muhammed Han (1591-1609), Şücaüddin Ahmed Han (1609-1619), Abdullah Han (1636-1667) ve Muhammed İsmail Han (1670-1680) adına çıkarılarak 12 hayvanlı Türk takvimine göre mühürlenmiştir. Yarlıkların dili ağırdır. Türkçe kelime sayısı da azdır. Ancak Türkçe kelime sayısı az olsa da özellikle su yolları, nehirler ve bunların kollarıyla ilgili verilen emirleri içeren yarlıklarda, bu kültüre ait birçok kelime kullanılmıştır. Ayrıca yarlıkların yazıldıkları dönemde Yarkend ve çevresinde yaşayan Türkler tarafından kullanılan birçok unvan, yer adı ve sosyal hayata dair kelime de yarlıklarda kendine yer bulmuştur. Çalışmada, metinlerde karşılaştığımız terim özelliği taşıyan kelime ve yapılarla ilgili notlar verilmiştir. İncelemede kullandığımız dört yarlığın metni çalışmanın sonuna ilave edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yarlık, Yarlig, Yarkend Hanlığı, Saidiye Hanlığı, Ferman.

Giriş

Yarlıg/yarlık kelimesi Eski Türkçe döneminden beri metinlerimizde takip edebildiğimiz kelimelerdendir. Bu dönemden itibaren ‘buyruk, emir, ferman’ anlamlarında -bazen dinî anlamlar da kazanarak- dilimizde yer almaktadır. Eski Türkçe dönemindeki metinlerde yer alan *yarlıka-fiilinin yarlıg* kelimesinden türediğini ve bu isimle ilişkisi olduğunu biliyoruz (ayrıntılı bilgi için bk. Güner, 2013).

Ancak *yarlıg* ismi Orhun Yazıtlarında bulunmazken Göktürk yazısıyla yazılmış bir belge olan Miran Yazmasında sıkça geçer:

Törtinç ay tokuz otuzka Unagan Çor yarıkı Uruñu Tudun Çığsike yarlıg boltı.

Alanı içireki yarıkı Çık Bilge Çığsike yarlıg boltı.

Otkä Könmış Kılıç öziğe yarlıg boltı.

...Tenglig Apaga bir, Kutlugka bir, Süçürke bir, Uruñu Sañunka bir, Beçe Apa içrekige bir yarık yosuk birle Inal Uruñu yarıkı ...maska yarlıg boltı (Öner, 2006: 117).

Eski Uygur Türkçesinde *yarlıg* kelimesi ‘emir, ferman, buyruk, yarlık’ anlamlarıyla yer almaktadır (EUTS: 187). Kâşgarlı Mahmut da eserinde kelimeyi Çiğil lehçesi içerisinde göstererek ‘emir, hakanın mektubu, fermanı, buyruğu’ anlamlarını vermiştir (DLT-III: 216). Eski Türkçe dönemindeki anlam dairesi içerisinde kalmak kaydıyla sonraki dönemlerde de kelimenin kullanımı devam etmiştir (Güner, 2013: 1554-1556).¹ Kelimenin Türkçede sıklıkla kullanımı sebebiyle

¹ Yarlıg kelimesine ferman anlamı verirken ‘berat’ formunu da zikretmekte fayda var. Şahıs veya şahıslara bir yetki veya imtiyaz sağlayan veya devlete ait mallar üzerinde tasarruf veya mülkiyet hakkı tesis eden ve bu ayrıcalıkları üçüncü

Ruslarda da ‘her çeşit yafta ve etiket’ anlamında *yarlık* ve *yarlıçok* kelimeleri kullanılmıştır (Abdullahoğlu Hasan 1934: 106).

İlhanlılar, Timur Devleti ve diğer Ortaçağ Türk devletlerinden ayrı olarak Altın Orda Hanlığı ve mirasçı hanlıklardan günümüze çok az yazılı kaynak ulaşmıştır. Bu durum, zamanımıza kadar gelebilen az sayıdaki yarlığın ve bunların yabancı dillere tercümelerinin (Rusça, İtalyanca, Latince) değerini daha da arttırmaktadır. Altın Orda hanları ve ileri gelen devlet adamlarının hâkimiyeti altındaki Rus knezlerine, yabancı ülke hükümdarlarına, Rus metropolitlerine verdikleri yarlıklardan Altın Orda Devleti’nin siyasi, iktisadi, askerî ve idarî yapısı hakkında bilgi edinilmektedir. Bu bakımdan yarlıklar konuyla ilgili en önemli ana kaynak konumunda bulunmaktadır (Kemaloğlu, 2013: 335).

Yarkent Hanlığı Yarlıklarının Yazıldıkları Dönem

Kurucusu olan Sultan Said Han’dan dolayı Saidiye Hanlığı olarak da isimlendirilen Yarkend Hanlığı, 1514 yılında Kâşgarya’nın fethi ile başlayarak yüz seksen yıldan fazla bir süre ayakta kalmış ve 1696’da Kalmuklar tarafından tarih sahnesinden silinmiştir (Çelik, 2013: 111; Ercilasun, 2013: 33). Hanlık Kâşgarya denilen Tanrı dağlarının güney kısmındaki Tarım Havzasında yer alan bereketli topraklara kurulmuş Yarkend, Kâşgar, Yengi-Hisar, Hoten, Aksu, Kuça, Uç, Çalış (Karaşehir), Turfan ve Kumul gibi şehirlerde varlığını sürdürmüştür.

Cengiz Han soyundan gelen Yunus Han’ın torunu olan Said Han (1514-1533) Yarkend’i almasını takiben tahta oturur oturmaz yıllardır süren karışıklıklara son vermeyi amaçlamıştır. Said Han, Sarı Uygurlar, Kırgızlar, Kazaklar ve o dönem bölgedeki en büyük güç Özbeklerin varlıklarını hanlığı için tehdit unsuru olarak görmekteydi. Ömrü iç karışıklıklar ve savaşlarla geçmiş biri olarak Said Han, kendisinden sonra gelenlere yoktan bir hanlık bırakabilmiştir.

Hanlığın kurucusu Said Han’dan sonra sırasıyla Sultan Abdürreşid Han (1533-1560) ve Abdülkerim Han (1560-1591) tahta oturdular. Abdürreşid Han’ın en büyük oğlu Abdülatif Sultan Kazaklara karşı mücadelede ölmüştü. İkinci oğlu Abdülkerim hanlık tahtına oturmuş 33 yıl hüküm sürdükten sonra 1591’de vefat etmişti. Üçüncü oğlu Abdürrahim Sultan, Tibet seferinde öldürülmüştür. Dördüncü oğlu Sufi Sultan ise ağabeyi Abdülkerim Sultan’dan 4 yıl önce vefat etmişti. Böylece Abdürreşid Han’ın beşinci oğlu Muhammed Han, ağabeyi Abdülkerim Han’ın ölümünden sonra 1591 yılında hanlık makamına oturdu (Çelik, 2013: 161-162). Muhammed Han (1591-1609)’ın hükümdarlığında Yarkend Hanlığı en güçlü dönemini yaşamıştır. 1609 yılındaki ölümü ise hanlıkta kargaşaya yol açmış ve otuz yıl müddetle yönetime hâkim olmak isteyen gruplar arasındaki mücadele çok sık han değişikliğine yol açmıştır.

Muhammed Han’ı takiben tahta çıkan Şücaüddin Ahmed Han (1609-1619), I. Abdülatif Han (1619-1631), Sultan Ahmed Han (1631-1636) iç karışıklıkları bastırmada yeterince başarılı olamadıkları için hanlık gerileme dönemine girmiştir. Muhammed Han’dan sonra başlayan neredeyse 30 yıllık bu gerileme döneminden sonra tahta çıkan Abdullah Han (1636-1667) döneminde hanlık tekrar toparlanma sürecine girmiştir. Pek çok muhalif ileri gelen, ülkeden sürülmüş; Oyratlara karşı başarıyla mücadele edilmiş; hatta ilişkileri geliştirmek için Çin, Babür ve Buhara sarayıyla ilişkilerde bulunulmuştur. Ne var ki, onun ölümünden sonra artan Oyrat baskısı, ayrıca ülkede daha etkin olan Karadağlı hocalara karşı Akdağlı hocaların muhalefeti merkezî yönetimi zor durumda bırakmıştır (Çelik, 2012: 66).

şahıslar karşısında tasdik ve emreden sultani hükümlere ‘berat’ denmektedir (Gök, 2000: 217-218). Dolayısıyla elimizdeki metinleri bir berat formu olarak düşünmek yararlı olacaktır. Berat formu hakkında geniş bilgi için bakınız: Gök, Nejdet (2000), ‘Osmanlı Diplomatikasında Ferman ve Berat Arasında Benzerlik ve Farklar’, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 11/211-226; Gök, Nejdet (2019), ‘Osmanlı Diplomatikasında Berât Formu ve Berât Anlamında Kullanılan Diğer Terimler’, (<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=381870> 03.10.2019)

Devlet içerisinde hocaların nüfuzunun, dışarıda ise Cunganların gücünün artması Yarkend Hanlığının yıkılışına zemin hazırlayacaktır. 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Akdağlı ve Karadağlı mücadelesi iyice kızışmıştır. Bu dönemde hanlık idaresinde bulunan İsmail Han Karadağlı hocaları destekleyerek Akdağlı hocaların lideri Appak Hoca'yı Kâşgar'dan sürmüştü. Kâşgar'dan kovulan Appak Hoca Tibet'te Dalay Lama'ya sığınmış, onun isteğiyle Galdan Han'a ait orduyla 1678'de Yarkend'e saldırarak İsmail Han'ı esir etmiştir. Galdan Han, Kâşgar ve Yarkend'i vali olarak atadığı Appak Hoca'ya bırakmıştır. Bundan sonra Yarkent Hanlığı yıkılarak Cunganların askerî hâkimiyetine dayanan Hocalar dönemi başlamıştır (Ercilasun, 2013: 38-39).

Yarlıklara Dair

Yarlıklar içeriklerine göre diplomatik *yarlık* ve *tarhanlık* olarak iki başlık altında incelenebilir. Hükümdarlık altındaki ülkelerin idarecilerine gönderilen yazılar diplomatik *yarlık*, hanın istediği kişilere veya kurumlara verdiği maddi imkân ve imtiyazları belirten *yarlıklar* ise *tarhanlık* adını alır (Özyetgin, 1996: 20). Üzerinde çalışma yaptığımız metinler içerik bakımından değerlendirildiğinde bunların Yarkend Hanlığına ait *tarhanlık* olduğu görülecektir. Metinlerde, hanların farklı zamanlarda kişi ve bu kişilerin maiyetlerine imtiyazlar verdiği kayıt altına alınmıştır.

İncelenen yarlıklar, Harvard Üniversitesi Houghton Kütüphanesi (Central Asian Documents) MS Turk 70 numarada kayıtlıdır. Buradaki kayıta, yarlıklar bir dosya içerisinde –boş sayfalar da olmak üzere– 13 belge hâlinde 21 varaktan oluşmaktadır. Kütüphane kaydında bu vesikaların 1558-1804 tarihleri arasında Yarkend ve Kâşgar'da yazılmış emirler olduğu belirtilmiştir. Dosyanın içerisinde hem Kâşgar hem de Yarkend Hanlıklarına ait belgeler yer almaktadır. Kâşgar Hanlığına ait olan yarlıkları başka bir çalışmayla değerlendirmenin uygun olacağı kanaatiyle çalışmamızı, konu birliği olması için sadece Yarkend Hanlığına ait yarlıklarla sınırlandırdık. Bu kapsamda Yarkend şehrinde yazılmış 1600, 1609, 1640 ve 1677 yıllarına ait dört yarlık bulunmaktadır. Bu dört yarlık, Yarkend Hanlığı yapmış olan *Muhammed Han* (1591-1609), *Şücaüddin Ahmed Han* (1609-1619), *Abdullah Han* (1636-1667) ve *Muhammed İsmail Han* (1670-1680) adına çıkarılarak 12 hayvanlı Türk takvimine göre mühürlenmiştir. Muhammed Han ve Şücaüddin Ahmed Han'a ait ilk iki yarlık uy (sığır) yılında kaleme alınmışken Abdullah Han yarlığı koy (koyun) yılında, Muhammed İsmail Han'ın yarlığı ise tavuk yılında yazılmıştır.

Yarlıkların en dikkat çekici kısmı, her dört belgenin de giriş bölümündeki 'sözüm' (intitulatio) formülüdür. İlk metinde bu yapı '*Muhammed Han Gâzî sözüm*', ikinci metinde '*Ebû'l-Manşûr Şeh Şucâ'u'd-dîn Ahmed Bahâdur Gâzî sözüm*', üçüncü metinde '*Ebû'l-feth 'Abdu'llâh Bahâdır Han Gâzî sözüm*' ve son metinde '*Muhammed İsmâ'îl Bahâdır Gâzî sözüm*' şeklindedir. Ayrıca Muhammed Han'a ait olan yarlıkta bu kısım kırmızı mürekkeple yazılarak vurgulanmıştır.

Altın Orda devletinde kaleme alınan *yarlıklarda* da 'sözüm' (intitulatio) formülü kullanılmıştır. Nitekim Altın Orda Hanı Toktamış'ın Lehistan-Litvanya Kralı Yagayla'ya (Jagiello, II. Wladislav) yolladığı 1393 tarihli yarlık da 'Toktamış sözüm Yagaylaga' diye başlamaktadır (Özyetgin, 1996: 105-106).

Metinlerimizde giriş bölümünü takip eden satırlar –muhtemelen mühür için yer ayrılarak– bazen bir bazen iki satır içeriden başlamaktadır. Ayrıca Moğol yazı geleneğine uygun olarak (bk. Özyetgin, 1996: 23-24) satır atlama ve boşluk bırakma uygulamaları da yapılmıştır.

Giriş bölümünden sonra yarlığın hitap ettiği kişilerin unvanları ve adları bulunur. Daha sonra han tarafından tarhanlığın verilmesiyle ilgili emir ve hükümleri sıralanır. Meselâ: '*... 'inâyet ve merhamet-i husrevâne bile müftehîr ve ser-efrâz kılıp tarhan ve merfû'u'l-kalem kılduk ve taqı kaddesa'llâhu esrûhânî mücâvir ilğa yukarı altı tégirmendin su kélgend[e] su yatğunça nevbet bile her ayda beş küin bâğlarğa yarlığ kılduk...*' (Metin I: 8-9).

Bu bölümü *yarlık* sahibinin emir ve yasaklarına uymayanlara karşı uyarıların yer aldığı bölüm gelir: '*...ata te'alluk bilip hiçkim müdâhalet ve münâza'at kılmassunlar her kim aytğan dek*

'amel kılmasa siyâsetğa sezâvâr ve 'ukûbetğa giriftâr bolğusıdur...' (Metin II: 12-13). Uyarılardan sonra yarlıklarda on iki hayvanlı Türk takvimiyle hicrî takvim bir arada kullanılarak tarih ve yer adı yazılır: '... tarih miñ seksen sekiz tavuk yılı cemâziye'δ-δānī ay evāhiri dārü's-salṭanāt Yarkendde mührlük nişān-ı 'ālīşān bitildi...' (Metin IV: 24).

Yarlıkların kelime hazinesi oldukça zengindir. Özellikle su yolları, nehirler ve bunların kollarıyla ilgili verilen emirleri içeren yarlıklarda, bu kültüre ait birçok kelime kullanılmıştır. O dönemde Yarkend ve çevresinde yaşayan Türkler tarafından kullanılan birçok unvan, yer adı ve sosyal hayata dair kelime de yarlıklarda kendine yer bulmuştur.

Yarlıklarda Geçen Bazı İdari Unvanlar

Yarkend Hanlığı döneminde oluşturulan teşkilât ve toplum yapısı hakkında elde çok fazla kaynak bulunmamaktadır. Ancak o devirde kaleme alınan eserlerden dönemin toplum hayatı ve devlet teşkilatı hakkında bir miktar fikir sahibi olunabilmektedir.

Kurultay Büyük Hun İmparatorluğu, Göktürk devletleri ve Uygur kağanlığında görülen, Doğu Avrupa'da kurulmuş Türk devlet ve boylarıyla ilgili kaynaklarda anlatılan devlet meclisi 'toy'un devamı niteliğindedir (Taşağıl 2016: 94). Hanlıkta ise en büyük karar organı kurultaydır. Kurultaya hanedan üyeleri, emirler ve merkez teşkilâtının memurları katılmaktadır. Sonradan bunlara hocalar da eklenmiştir. Başlangıç döneminde hanlar veliaht tayin etmez, hanın ölümünden sonra kimin geçeceğine kurultay karar verirdi. Eğilim, çoğunlukla hanedanın en yaşlısından yanaydı. Ancak Muhammed Han ve Abdullah Han oğullarını veliaht olarak bırakmışlardır. Bu durum hanlık içerisinde isyana sebebiyet vermiştir (Ercilasun, 2013: 43).

Tavaçı (Moğ.): 14. ve 17. yüzyıllarda Maverâünnehir'de kurulan devletlerin askerî yönetimlerinde hanın emirlerini yerine getiren, yaverlikle görevli kişilere verilen unvandı. *Tavaçı*, ordunun toplanması veya ava çıkılmasını organize ederken geniş yetkilere sahipti. Sadece hanın değil, han çocuklarının yanında da *tavaçılar* bulunmaktaydı (Ercilasun, 2013: 47). Kelimeye Lügat-i Çağatay'da '*tavaşı*: iç ağası, harem ağası ve hadım edilmiş erkek' anlamları verilmiştir (LÇ 1882: 111). Radloff da sözlüğüne kelimeyi *tavaşı* şeklinde alarak 'hadım, harem ağası' anlamını verir (Radloff, 1960: III/985). Kelime *tavacı* şekliyle Corteille'nin eserinde de yer almaktadır. Burada 'Moğollarda askere alımdan sorumlu yüksek komiser, birliklerin müfettişi, askerî kurye' anlamları verilmiştir (Courteille, 1870: 219). Ali Şir Nevâyî'nin eserlerinde de kelime geçmektedir. Ayşehan Deniz Abik, Münşeat'taki *tavacı* kelimesine 'Timurlular devletinde Türkler ve Türkleşmiş Moğolların işlerine bakan divanın beylerine verilen ad. Geniş yetkileri bulunan bütün görevlilerden önde giden tavacılar askeri toplar, ganimeti paylaştırır, ordunun nizam ver inzibatı ile uğraşır. Hükümdar önünde geçit yaptırır.' anlamını vermiştir (Abik, 1993: 660).

Yarlıklarda bu unvan şu şekilde geçmektedir: '... miñ bigi yüz bigi on bigi işçi küşçi mütevellî tavaçı teşmil 'amel-dār...' (Metin II: 5-6), '... miñ bēgi yüz bēgi işçi küşçi mütevellî tavaçı hurcayin bēgi teşmil 'amel-dār...' (Metin III: 4).

daruga (Moğ.) Sadece Yarkend Hanlığında değil, İran ve Maverâünnehir'de de farklı anlamlarla kullanılan kelime, *şehir darugası* olarak geçtiğinde 'vali' anlamına gelmekteydi. Bunun yanında 'vergi toplanmasını denetleyen kişi', 'bir bölgedeki mali organın en yüksek temsilcisi', 'hanın veya ileri gelenlerin malikânesindeki kâhya', 'askerî inzibat' gibi anlamlarda da kullanılmıştır (Ercilasun, 2013: 47-48). Kelime Bâbüname'de birçok kez geçmektedir. Burada 'Bir şehri idare eden amir, vali' anlamlarında kullanılır. Örnek olarak: *şahar darugası* (Şen, 1993: 180). Courteille, *daruga* kelimesine 'Genç polis, komiser, yönetici' anlamını vermiştir (1870: 315). Radloff'un Sözlüğü'nde ise 'Bir şehrin ya da bölgenin yöneticisi, bugün Orta Asya'da bölge yöneticisi' şeklinde yer almaktadır (III/1629). *Daruğa-daruğalık* kelimeleri Şecere-i Terakime'de de geçmektedir. Burada *daruga* kelimesi 'Şef, idareci, yönetici, vali', *daruğalık* kelimesi ise 'Şeflik, başkanlık, idarecilik' şeklinde anlamlandırılmıştır (Ölmez, 1996: 362). Ayşehan Deniz Abik, Ali

Şir Nevâyî'nin Münşeât'ında geçen daruğa kelimesine 'Bir bölgenin idaresini ve asayişini sağlayan memur' anlamını vermiştir (Abik, 1993:153).

Metinlerimizde *daruğa* kelimesi yalnız bir yerde geçmektedir: '... *Kāşgar vilāyetiniñ hâkim ve daruğaları bilen...*' (Metin III/3). Burada şehrin hâkimiyle birlikte zikredilmiş ve tarafımızdan 'şehrin idarecisi, vali' anlamı verilmiştir.

tarhan Kelimeye Vámbéry, sözlüğünde 'Soylu, tımar sahibi subay, vergi alınmayan prens' anlamını vermiştir (Vámbéry 1867: 258). Ali Şir Nevâyî'nin Münşeât'ında da kelime 'Devlete veya hükümdar sülalesine karşı yararlılık göstermiş olmaları mukabili kendilerine maddi ve manevi ayrıcalık tanınan kişileri ifade eden bir unvan' anlamında kullanılmıştır (Abik, 1993: 656). Courteille, kelimeye 'Hükümdara karşı gösterdiği yararlılıktan dolayı vergi alınmayan kişilere verilen unvan' anlamını verir (1870: 213).

Metinimizde '*Tarhan ve merfû 'u'l-kalem kıl-*' şeklinde iki yerde geçmektedir (bk. Metnin I: 8).

aymak bēgi (Moğ+T.) Koyun sürüleri besleyerek geçinen göçebe kabilelerin beyi anlamında kullanılmıştır. Babürnâme'de bu anlamıyla birçok defa geçmektedir (Şen, 1993). Kelime Lugat-i Çağatay'da kelimeye 'Oymak, çok koyunu ve sürüsü olan köylü, uruk, şube, sülale, soy, kabile, Orta Asya'da bir kabile adı' anlamları verilmiştir (LÇ, 61). Radloff da sözlüğünde *aymak* kelimesini '1. Halk, ulus, kavim; aile 2. Büyük koyun sürüsüne sahip olan yerli' şeklinde anlamlandırır (Radloff I/63). Courteille *aymak* kelimesine 'Çok sayıda hayvan yetiştiren köylü' anlamını verir (1870: 135). Buradaki -mak ekinin *yemek, ekmek* örneklerinde olduğu gibi bugün çok az kelime kalıcı isim yaptığını, ancak eski metinlerde bu durumun yaygın olduğunu söyleyebiliriz.

Kelime metnimizde şu şekilde yer almaktadır: '... *tümen bēgi miñ bēgi yüz bēgi on bēgi aymak bēgi ve hurcayin bēgi işçi küşçi teşmil 'ameldār...*' (Metin IV: 7).

hurcayin bēgi (Moğ+T.) Taradığımız Çağatayca kaynaklarda kelimenin kullanımına rastlayamamak da Djalilov, Yarkent Hanlığı'nda kullanılan unvanları sıralarken *hurcayin beyini* de zikretmiştir (2020). Bu bakımdan metnimizden hareketle kelimeye 'Yarkent Hanlığı'nda idari bir unvan' anlamını verebiliriz: '... *tümen bēgi miñ bēgi yüz bēgi on bēgi aymak bēgi ve hurcayin bēgi işçi küşçi teşmil 'ameldār...*' (Metin IV: 7).

mîr-âb (F.) Kelime yarlıklarda birçok kez geçmektedir. Metnimizden hareketle kelimeye 'Nehir ve su kanallarıyla ilgili en yetkili kimse' anlamını verebiliriz: '*mîr-âb ve kökbaşı erbâb kelânter-i sipâhî ve aksakal*' (Metin I: 6), '*mîr-âb kökbaşı ve gayr-ı hüma tımasunlar*' (Metin I: 11), '*şıkavullık korımanlık mîr-âblık vâhî ukuş çerig saman ulağ ulağçılık*' (Metin IV: 19)... *Mîr-âb*, hanlıktaki nehirler, sulama kanalları ile ilgili tüm işlerde en yetkili kişiydi. Yardımcılığını *kökbaşı* yapmaktaydı.

kökbaşı (T.) *Mîr-âb*'ın yardımcısı. Her *mîr-âb*'ın iki yardımcısı (*kökbaşı*) vardır. Hanlıktaki nehirlerin kolları ve sulama kanalları ile ilgili yetkili kişiydi. Kelime metnimizde *mîr-âb*'la birlikte zikredilmiştir. Türkçede baş kelimesinin tipolojik olarak bu tür yapılara uygun olduğunu söyleyebiliriz: *onbaşı, binbaşı, çeri başı...*

şığavul (M.) Radloff şığavul kelimesine 'Hive ve Hokant'ta saray görevlisi, yemeklerden sorumlu görevli' anlamını vermiştir (IV/1067). Courteille ise kelimeyi 'Elçiye eşlik eden görevli' şeklinde açıklamıştır (1870: 380). Vambéry, *şığaul* kelimesine 'Hive ve Hokant'ta başkanın yanında bulunan görevli' (1867: 304); Şeyh Süleyman Efendi ise *şığavul* kelimesine 'Teşrifâtçı, mihmân-dâr [misafiri ağırlayan], Turkistân'da bir rütbe ismidir; suferâ, maşlahât ve iş-guzârı [elcilik ve maslahat işleriyle ilgilenen]' anlamını vermiştir (1882: 205). Kelime metnimizde *şıkavullık* şeklinde bir defa geçmektedir: '*şıkavullık korımanlık mîr-âblık vâhî ukuş çerig*' (Metin IV: 19).

Moğolca –AvUl ekinin yer aldığı birçok kelime Türkçede kullanılmıştır: yasavul, çapavul, çağdavul, qaravul...

korımanlık (T.) Lügat-i Çağatay’da *koruman* ‘ordunun arkasını gözetlemeye memur asker bölüğü’ şeklinde anlamlandırılır (LÇ. 1882). Metinlerimizde sadece bir yerde meslek grupları sayılırken *korımanlık* şekliyle geçmektedir: ‘... *şığavullık korımanlık mîr-âblık...*’ (Metin IV: 19). *Korıman* kelimesi *qorı-* fiiline –mAn ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. –mAn fiilden isim yapım ekinin meslek adı yapımında, Cumhuriyet dönemiyle birlikte bir canlanma yaşandığı bilinmektedir. Meslek adı yapımında kullanılan –Ilk eki ise Türkçenin tarihî dönemlerinden beri kullanılan bir ektir.

bitikçi (T.) Kelimeyi Eski Türkçe dönemine kadar takip edebilmekteyiz. *Bitigçi* kelimesinin *biti-* (yazmak) fiiliyle ilişkili olduğu üzerine araştırmacılar fikir birliği içerisinde. Bu bakımdan *bitigçi* kelimesine ‘yazıcı, kâtip’ anlamı vermek mümkündür. Kelime metinlerimizde bir yerde geçmektedir: ‘... *şâhib-i cem ‘bitikçileriga ‘ale’l-huşûş...*’ (Metin I:5).

Yukarıda değindiğimiz unvanlardan başka, metinlerde *bêg*, *on bêgi*, *yüz bêgi*, *mit bêgi*, *tümen bêgi* gibi Türk askerî sistemi içerisinde yer alan askerî unvanlar da yer almaktadır: ‘...*mit bêgi yüz bêgi işçi küşçi...*’ (Metin I: 3); ‘...*tümen bêgi mit bêgi yüz bêgi on bêgi aymak bêgi ve hurcayin bêgi işçi küşçi teşmil ‘ameldâr...*’ (Metin IV: 7).

Sonuç

1. Çalışmamızda ele aldığımız yarlıklar Harvard Üniversitesi Houghton Kütüphanesi (Central Asian Documents) MS Turk 70 numarada kayıtlıdır. Kütüphane kaydında her ne kadar 1558-1804 yıllarında yazılmış olabileceği belirtilse de bu dört yarlığın 1600, 1609, 1640 ve 1677 tarihlerinde Yarkend’de oluşturulduğu görülmüştür.

2. Bu dört yarlık, Yarkend Hanlığı yapmış olan *Muhammed Han* (1591-1609), *Şücaüddin Ahmed Han* (1609-1619), *Abdullah Han* (1636-1667) ve *Muhammed İsmail Han* (1670-1680) adına çıkarılarak 12 hayvanlı Türk takvimine göre mühürlenmiştir.

3. Yarlıkların dili ağırdır. Türkçe kelime sayıları da azdır. Ancak Türkçe kelime sayısı az olsa da özellikle su yolları, nehirler ve bunların kollarıyla ilgili verilen emirleri içeren yarlıklarda, bu kültüre ait birçok kelime kullanılmıştır. Ayrıca yarlıkların yazıldıkları dönemde Yarkend ve çevresinde yaşayan Türkler tarafından kullanılan birçok unvan, yer adı ve sosyal hayata dair kelime de yarlıklarda kendine yer bulmuştur.

4. Çalışmamızın “Yarlıklarda Geçen Bazı İdari Unvanlar” bölümünde *tavaçı*, *daruga*, *tarhan*, *aymak bêgi*, *hurcayin bêgi*, *mîr-âb*, *kökbaşı*, *şığavul*, *korımanlık* ve *bitigçi* gibi meslek adları diğer Çağatayca sözlükler ve dizinlerde yer alıp almadıklarına bakılarak bir değerlendirme yapılmıştır. Bu kapsamda *mîr-âb* ve *kökbaşı* kelimelerinin diğer sözlük ve metinlerde bulunmadıkları görülmüş ve bu kelimelerin anlamlandırması yapılmıştır.

METİN I

Bi-ismi sübhānehū

Muhammed Han Ġazî sözüm

Muhammed Han ibn ‘Abdu’l-lāh Seyyid Ġazî

¹ ‘İmād-ı mülk ve devlet ġıyāb-ı saltanat u eyālet qarındaşlar bile ² şecā‘at şî‘ār-ı şehāvet viḡār-ı civān-baht berhürdār ferzendlerġa ³ ümerā-yı kibār kāmġār u vüzerā-yı nġū-rāy şāhib-i ihtiyār kâfi kef kifāyet āḡār vü erkān devlet-i kāhire vü a‘yān ḡazreti bāhire basa Yarkend vilāyetiniñ zümre-i şerīfe-i ⁴ nuḡebā-yı kirām u nucebā-yı seyyidü’l-enām vü şudūr münşirahū’ş-sadr ‘ālī-mākām u

kuẓāt-ı şerī‘at-ı encām u mevālī lāzımü’l-ihtirām u ahālī huceste-kelām u cumhūr-ı sekene vü ‘ämme-i ⁵ re‘āyā-yı mütevaṭṭinaları bile miṭ begi yüz begi on begi işçi küşçi mütevellī tavaçı teşmil ‘amel-dār şāhib-i cem‘ bitikçileriğa ‘ale’l-ḥuşuş ‘afife-i şāliha-ı sācide- ⁶ niṭ mīr-āb ve kökbaşı erbāb kelānter-i sipāhī ve aksaḳal ve ḥimāyeti uluḡ kiçik ḥoca şerīk ra‘iyyetleriğa vāzıh u lāyih bolsun kimniṭ hezār fāyizü’l-envār- ⁷ niṭ şeyhlerini ‘ıyāl u uşākları bilen maḡfūrı ve merḥūmı tarḥan ve merfū‘u’l-ḳalem ḳılğan ekendükler hem uşbu ḥümāyūn maẓmūnga ⁸ muṭṭali‘ bolup şeyhlerni ve oḡlanları bile ‘ināyet ve merḥamet-i ḥusrevāne bile müfteḥir ve ser-efrāz ḳılıp tarḥan ve merfū‘u’l-ḳalem ḳılduḡ ve taḳı ⁹ ḳaddesa’llāhu esrārūhānıṭ mücāvir elīga yukarı altı tēgirmendin su kēlgend[e] su yatḳunça nevbet bile her ayda beş kūn bağlarğa yarlıḡ ḳılduḡ ve taḳı ¹⁰ maḡfūrı ve merḥūmı Ḥoca ‘Ubeydu’llāhniṭ arıḳıdın çıka[r]ları bar sebebdin bir arıḳ su bērdük emdi yarlıḡ ḥūrşī[d]-i şü‘ā cihān-ı meṭā‘ körgeç mezkūr bolğan ¹¹ sularnı müşārünileyhimlerğa ḥaḳ bilip mīr-āb kökbaşı ve ḡayr-ı ḥümā tımasunlar ve ḳısmasunlar ve tamğa ve tirevül ḳılmasunlar ve taḳı müşārünileyhimlerniṭ oḡlanlar ¹² ve ferzendlerni külli tekālīfāt dīvānıdın mu‘āf ve merfū‘u’l-ḳalem bilip nime kerek almasunlar ve ḥavāle ḳılıp aldurtmasunlar tinç köṭül ve ferāḡ-ı ḥātırları ¹³ mezkūr sunı zirā‘atlarığa şarf ḳılıp du‘ā-yı devlet rüz-efzūnga meşḡul bolup şubḥ u şām bil ki ale’d-devām fātiḥa okup ¹⁴ oltursunlar dep mührlik nişān tāriḥ miṭ sekiz uy yılı şa‘bān ayı Yarkend vilāyetide bitildi (M. Şubat/Mart 1600)

METİN II

Bi-ismi sübhānehū

Ebū’l-Manşūr Şeh Şucā‘u’d-dīn Ahmed Bahādur Ġazī sözüm

¹ Yez-rif‘at ḥūrşīd-i tenvīr-i Keyvān mürtebit sehīl-i te‘dīr ḳarındaşlar bile ² şecā‘at-şi‘ār sehāvet-viḡār civān-bāht ber-ḥurdār ferzendlerğa ³ vü ümera-yı kibār kāmḡār u vüzerā-yı nīḡū-rāy şāhib-i ihtiyār ve erkān-ı devlet-i bī-zevāl ü a‘yān ḥazret-i bī-intikāl ve sekene-i ‘atebe-i bārgāh ve siddetü sedene cihān-penāh ⁴ basa Ḥoten vilāyetiniṭ zümre-i şerīfe-i nuḳebā-yı kirām ve nücebā-yı seyyid’ül-enām ve şudūr-ı münşirahu’s-şadr ‘ālī-maḳām ve kuẓāt-ı şerī‘at-ı encām ve mevālī vācibü’l-ihtirām ve ahālī ⁵ huceste-kelām ve ḥükkām-ı bilād ve ḥafaza-ı ‘ibād içkiler be-ḥuşusahüm ve taşḳılar be-‘umūmehüm ve sāyir sekene ve ‘ämme-i re‘āyā mütevaṭṭinaları bile miṭ bigi yüz bigi on bigi ⁶ işçi küşçi mütevellī tavaçı teşmil ‘amel-dār şāhib-i cem‘ bitikçileri bile mīr-āb ve kökbaşı erbāb u kelānter-i sipāhī ve ḥimāyeti uluḡ kiçik ḥoca şerīk-i ra‘iyyetleriğa ⁷ vāzıh u lāyih bolsun kim mu‘temedü’l-ḥavāş şādıḳu’l-‘aḳīde ve’l-iḥlās celīs-i meclis ḥāş-ı ḳadīmü’l-ḥizmet Ebū [boş bırakılmış] begni ‘ināyet ve merḥamet-i ḥusrevāne bile ⁸ müfteḥar u ser-efrāz ḳılıp [متسهيبي] niṭ ḥākimlīḡını Mīrzā Muḥammed Şerīfniṭ destūri bile ‘ale’l-ḥuşuş otun saman cevbe ve itarçılık manşabnı ⁹ soyurḡal ḳılduḡ yarlıḡ ḥūrşīd-i şucā‘ lāzımü’l-itbā‘ körgeç müşārünileyhni özifizlerğa ḥākim bilip erte kēçe cārı yētgeç cüz’i ve külli ¹⁰ işlerde ḳaşlarığa yıḡılıp kēlip cār u bolcarları kim mütezammin şalāḡ-ı devletdür tecāvüz ḳılmaḡaylar yolluḡ törelık sözini eşitip özge ¹¹ ḳılmaṭlar burunḳı ḥākimlerğa nē destūr bile nēme bērip ḥizmet ḳılğan bolsaṭ mūmāileyhğa uşol destūr bile nēme bērip ḳılsaṭ ¹² i‘zāz ikrāmını kemā ḥüve’l-lāyık be-ḥāle-i becāy kēltürüṭler ve taḳı bu kim burunḳı ḥākimlerğa te‘alluḡ kişi ve ḳara yer ve suları aṭa te‘alluḡ bilip ḥiçkim müdāḡalet ¹³ ve münāza‘at ḳılmasunlar her kim aytḡan dek ‘amel ḳılmasa siyāsetḡa sezāvār ve ‘uḳūbetḡa giriṭār bolḡusıdur dep mührlik nişān ¹⁴ ‘ālī şān tāriḥ miṭ on sekiz uy yılı ramāzānū’l-mübārek aynıṭ evāḡiri dārū’s-salṭanat Yarkendde bitildi (M.Aralık 1609)

MÜHÜR: ‘Abdu’llāh Bahādur Ḥan Ġazī

METİN III

bi-ismi sübhānehū

Ebū'l-feth 'Abdu'llāh Bahādır Han Ğazī sözüm

¹ kevākib-i sipāh encüm-i haşem-i felek destgāh-ı 'Utārid-i raqam qarındaşlar bile ² keyvān-ı qadr hürşid-i i'tiyār civān-baht ber-hördār ferzendlerğa ³ ve ümerā-i nuşret qarın-i zafer-kırān refi'-i menzilet 'ālī-şān-ı behrām rütbet-i rüstem-nişān basa Kāşgar vilāyetiniñ hākim ve daruğaları bilen miñ begi yüz begi işçi küşçi ⁴ mütevellī tavaçı hurcayin begi teşmil 'amel-dār şahib-i cem' bitikçileriğa 'ale'l-huşuş Opal kentniñ mīr-āb ve kökbaşı erbāb-ı kelānter sipāhī ve himāyeti beg ve beget mülāzımları bile ⁵ uluk kiçik h^wāce şerik-i ra'ıyyetleriğa vāzih ve lāyih bolsun kim merhūmı mağfūrınıñ altı kıt'a yer ata babalarından mülklikğa ma'lūm bolgaç üçün ⁶ mülklikge bērip ekendükler bu uçurda taķı zıll-mekremet ve sāye-i hümā-yı himmet kēlgen altı kıt'a qolıdaki mīrād ⁷ tēggen yerlerini mülkligini müsellemler tutup mülklikge bērdük Opal şaddeside Qarabaşniñ şarķen Sıçkançınıñ yerge muttaşıl cenūben Ulukyargā muttaşıl ğarben ⁸ pādīşāhī memleket yerge muttaşıl fāşıla-i kır şimālen sayga muttaşıl yana bir kıt'a ? قطعه nūkāt yeri haddi şarķen Qaratazgunniñ şahābçesiğa muttaşıl cenūben ba'zısı ⁹ şahābçe-i mezkūrğa muttaşıl fāşıla-i say ğarben Nedr Ağanıñ havli ve bağığa muttaşıl ba'zısı Babayağçınıñ yerlerige muttaşıl ba'zısı Melik Ecderniñ yerge ¹⁰ muttaşıl şimālen yargā muttaşıl Farrāşdaki yeriniñ haddi şarķen Baba hācīlarnıñ yerge ba'zısı barıp orunur cılgağa muttaşıl cenūben 'ām ¹¹ yolga ba'zısı yerlerige ve ba'zısı Kōrünçileriğa muttaşıl ğarben 'ām yolga muttaşıl Kāşgardaki yol üstide iki tēgirmen şimālen Bağlarüstinkige muttaşıl ¹² yana yolğuk yeriniñ haddi şarķen tofluk maḥāzīsıde şūrīstān cenūben Uluküstige muttaşıl ğarben Yağçınıñ bağığa ba'zısı Kāzīlerniñ ¹³ yerge muttaşıl ve ba'zısı Cemāltirekğa muttaşıl şimālen Kırutazgunğa muttaşıl ve yana helāldeki yerlerniñ haddi şarķen sultānnıñ yerge muttaşıl fāşıla-ı arıķ ¹⁴ ba'zısı 'Abdu'r-ra'ūfniñ bağığa muttaşıl ba'zısı yerge muttaşıl cenūben dīvāne-i şahniñ yerge muttaşıl ba'zısı helālniñ üstinkige muttaşıl ğarben ¹⁵ mümelleke yergā muttaşıl fāşıla-i kır şimālen Akaarıkniñ yerge muttaşıl ba'zısı İtarçınıñ yerge muttaşıl ve yana Kāhılarıkdaki bir kıt'a yerniñ haddi şarķen ¹⁶ Eğriterek ve ba'zısı sultānnıñ yerge muttaşıl cenūben sultānnıñ yerge muttaşıl fāşıla-i tirekān ğarben dīvāne-i şahniñ yerge muttaşıl şimālen Feyz ¹⁷ -ābādniñ üstinkige muttaşıl yirme yeriniñ haddi şarķen Qurdaynıñ yerge muttaşıl cenūben rāh-ı 'āmğa muttaşıl ğarben Alaatlıknıñ yerge muttaşıl şimālen ¹⁸ helālniñ üstinkige muttaşıl toķraq şaddeside Mūsā Mūr arıķıda şarķen H^wācelerniñ yerge muttaşıl fāşıla-i kır cenūben H^wācelerniñ yerge ba'zısı ¹⁹ Mollā Eşrefniñ yerge muttaşıl ğarben tuma[k]ğa muttaşıl ba'zısı 'Alāū'd-dīnniñ bağığa ve ba'zısı 'Ud Selimniñ yerge muttaşıl şimālen Kākūlniñ bağığa ²⁰ ba'zısı toğraq ba'zı Şūğāzīlerniñ yerge muttaşıl şahābçesiğa muttaşıl ba'zısı Moğollarıñ yerge [o]ğulçeleriniñ yerge muttaşıl ve tēg[g]en ²¹ yeriniñ haddi Nişānbelik ol yüzide ma'lūm bolgusıdır ve yana öy bağ havli ve yeriniñ haddi şarķen 'ām yolga muttaşıl ba'zısı Muhammedkulınıñ ²² bağığa ve ba'zısı Mīrzā Velī-cānnıñ bağığa ba'zısı şehir üstinkige muttaşıl ğarben Mollā Şāhimeniñ bağığa ve ba'zısı Muhammed Velī Baḥşınıñ ba'zısı Raḥīmku- ²³ nıñ şimālen Mollā 'Adī Selimniñ ve Mollā Celmeniñ ve Mīrzānıñ bağığa muttaşıl ba'zısı Şāh Velīniñ ba'zı Şūfī Toķumniñ bağığa muttaşıl fāşıla-i tam ²⁴ ve yana gül bāğnıñ haddi şarķen ḥarīm taman cenūben ba'zısı Pehlevānnıñ bağığa ba'zısı Mīrānnıñ bağığa muttaşıl ğarben 'ām yolga muttaşıl taman say barur yolga ²⁵ muttaşıl bu maḥdūd içindeki erlerini yarlıg hürşid şü'ā' körgeç müşārü'n-ileyhniñ oğlanlarınıñ oğlanlarığa *batnen ba'di batnin* mülki bilip hiç kim ²⁶ mudāḥalet ve müşāreket ve münāza'at kılmasunlar qadīmıdin mu'tād aķıtur suyu mīrāb ve kökbaşı ve ra'ıyyet tımasunlar her ne te'alluk kişi qaralarını cemī' tekālīf ²⁷ dīvānı ve mü'ennāt-ı sultānīdin ḥālī bilip hiç ve hiç reh-güzerdin müzāḥim ve mute'arriż bolmasunlar tinç kötül bile oturup zirā'at kılıp her ne ḥāşılını ²⁸ öz meded ve ma'āşlarığa şarf kılıp du'ā-yı devlet rüz-efzūnga meşğul bolsunlar dēp mührluk nişān-ı 'ālī-şān tāriḥ ²⁹ miñ ellig koy yılı şefer aynıñ evāḥiri dārū's-saltānāt Yarkend şamt-ı 'anı'l-āfāt ve'l-kezend vilāyetide bitildi (M.Haziran 1640)

METİN IV

bi-ismi sübhānehū

Muḥammed İsmā‘īl Bahādır Ğāzī sözüm

Mühür

Kutb-ı devlet Muḥammed İsmā‘īl Han ibn ‘Abdu’r-raḥīm Bahādır Ğāzī

¹ Keyvān-ı qadr sipihr-i iktidā ‘adilü’l-bedr hürşid-i i‘tibār zümre-i hā² hilāfet-i demere-i şecere

³ şecā‘at-şi‘ār şehāvet-viḍār qarındaşlar bilen mihr-i sipihr-i pādīşāhlık bedr-i mīz-i şehensāhlık ferāzende-i a‘lām-ı dīn ve devlet firūzende-i çerāğ-ı mülk ü millet ⁴ ‘azīmü’ş-şān devlet-i qarīn sa‘ādet-i yār civān-baht ber-hördār ferzend basa Kāşgar vilāyetiniñ zümre-i ṭabakāt-ı sa‘ādet ‘izām ve kuḏāt ⁵ şerī‘at-ı encām ve nuḳebā-yı kirām ve ‘ulemā-yı huḳeste kelām ve fūzelā-yı ferhunde fercām ve ahālī vācibü’l-ihtirām ve ümerā-yı mülk-ārāy gerdün-ı medār ve vūzerāy kāfī kifāyet ⁶ -rāy āḍār u erkān u a‘yān ḥaşmet-i bī-intikāl ve rü‘ūsāy nīgū-nām ve zümre-i enām ve cumhūr-ı h‘wāş u ‘ām ve kāffe-i ehl-i İslām bilen tümen bēgi miñ bēgi ⁷ yüz bēgi on bēgi aymak bēgi ve hurcayin bēgi işçi küşçi teşmil ‘ameldār şāhib-i cem‘ bitikçileri bile ‘ale’l-huḫūş astın artuḫ qaryesiniñ üstünide menşüb bolğan ⁸ ḥākim ve dārūga ve mütevellī ve kāzī ve erbāb-ı kelānterleri başlık uluḫ kiçik h‘wāce şerīk ra‘iyyetleriḡa vāzıh u lāyih ve hüveydā bolsun kim cenāb-ı feḫāyil ma‘āb-ı siyādet ⁹ intisāb-ı şerīf enseb-i kemāle’d-dīn mīr seyyid şerīfū’d-dīn mazhar-ı şer‘ ḥāmī-i ehlü’l-imān māḫī-yi āḍāru’l-küfr ve’t-ṭuḡyān mükerrēm-i bā-kirām aḫbār-ı mu‘ciz-āḍār ¹⁰ أول من اسلم الترك الستوق muḫyī’d-dīn cenān yaflıḡ mezār-ı pūr-envār feyz āḍārları bile evḫāflarıḡa eben ‘an ceddin şeyḫ ve mütevellī ve kāzī ¹¹ kélgeç ḫavākīn-i māziyye ve selāṭīn-i sābıka müselleḡ tutup bu kişileri berip ekendükler bu uçurda taḫı müşārünileyhniñ şeyḫ ve mütevellī ve kāzılığını ¹² müselleḡ tutup hūmāyūn yarlıḡlarınıñ mazmūnıḡa muṭṭalī‘ bolup Nizām h‘wācenı şeyḫ ve mütevellī ve kāzī kılıp bu hezār pūr-envārniñ meşhed nevāḫisıdaḡı ¹³ olturḡan mūcāvır ve misāfir yerliḡ ve yersiz kişileri kim bu büzürg-vārga cihān muṭā‘ hürşid-şü‘ā‘ körgeç müşārünileyhni şeyḫ ve mütevellī ve kāzī bilip ¹⁴ ve müselleḡ tutup hiç kim belki hiç āferide bu meşhed müteberrikeḡa hiç mümer-i reh-güzerdin münāza‘at ve müşāreket ve müdāḫalet kılıp müzāḫim ve müte‘arrız bolup teşvīş-i ḫāṭır ¹⁵ bērmesünler ve yana bu mezkūr bolğan evḫāf yerlerini zirā‘at kılğan ve bāḡ etken kişiler deh-yekitizlerini qādīm destūr bile rāstlıḡ kılıp şerī‘at-ı ḡarrā ¹⁶ yasunı bile bēritizler müşārünileyhni şeyḫ ve mütevellī ve kāzī ve ikrāmılarını kemāḫaḫḡa becā keltürüp olarnıñ rāy u istiḫvābın özge kılmaḡ emrlerini vācib ü lāzım ¹⁷ bilip buyurḡan maşlahatlık ḫizmetleriḡa hilāf kılmaḫızlar bu mezkūr yerler bī-izn ü bī-ruḫşat mutaşarrıf bolup zirā‘at ve ‘imāret kılmaḫızlar zirā‘at ve ‘imāret ¹⁸ kılğan kişiler buyurḡannı becāy keltürmeḡe müşārünileyhḡa izn berdük kim alıp ḫizmetni becāy keltürür kişilerḡa bersünler tā bu şadaḡa-i cāriye mensūḫ bolmasun ¹⁹ ve yana bu mezkūrḡa mezāḫim ve müte‘arrız bolup ḫaşr-ı merd-gār ḡolḡa ḡonalḡa ser-ḡonalḡa zaḫīre dūdī şıḡavullıḡ ḡorımanlıḡ mīr-āblıḡ vāḫī uḡuş çerig ²⁰ saman ulaḡ ulaḡçılıḡ zābitāne cārāne gürümāne mūcrik nerḡāne şabunçılıḡ almasunlar ve salmasunlar ve ikin tekin bāḡ ve cevāz tēgirmenleriḡe nēme ²¹ kerek cavalḡalarını tekālīf-i dīvānı ve mü‘ennāt-ı sultānīdin سواد ستسنی منه ve merfū‘u’l-ḡalem ve fāriḡu’l-bāl oturup ol müteberrik-i āsitānede ḫizmet kılıp ²² edā‘i istiḫḡāḡa meşḡul bolsunlar mütevelliyān ve kemā iştihā-yı şudūr ve sāyir müşaddiyān umūr müşārünileyhniñ şeyḫ ve mütevellī ve kāzılığını ²³ kişileri bu tariḡdin kılıp taḡyir ü tebdil berseler ol kişiler zümre-i seyyide bolup la‘net-kerde-i dünyā ve āḫiret bolup bu büzürg-vār ²⁴ nıñ maḫrūm bolḡularıdır dēp tariḡ miñ seksen sekiz tavuḡ yılı cemāziye’ḡ-ḡānī ay evāḫiri dārū’s-saltānāt Yarkendde mührluk nişān-ı ‘ālīşān bitildi (M. Ağustos 1677)

Kaynakça

- Abdullahoğlu Hasan (1934). ‘Birinci Mengili Giray Han Yarlığı’, *Türkiyat Mecmuası*, 4, 99-109.
- Abik, Ayşehan Deniz (1993). *Ali Şîr Nevâyî’nin Risaleleri Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ- Târîh-i Mülûk-ı Acem- Münşeat*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Atalay, Besim (1970). *Abuşka Lugati veya Çağatay Sözlüğü*, Ayyıldız Matbaası.
- Courteille, Pavet de (1870). *Dictionaire Turc Oriental*, Paris: A L’imprimerie Imperiale.
- Çelik, Bilal (2012). ‘Saidiye Hanlığı ve Hocalar Devri Kaynakları (1514-1762)’, *History Studies*, 4/4, 65-89.
- Çelik, Bilal (2013). *Yarkend Hanlığı’nın Siyasi Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Djalilov, Amanbeck (2020). *Yarkent Hanlığı (1465-1759)*, (<https://www.altayli.net /yarkent-hanligi-1465-1759.html>, 30.4.2020)
- Ercilasun, Konuralp (2013). *Tarihin Derinliklerinden 19. Yüzyıla Kâşgar*, TTK Yayınları.
- EUTS: Caferoğlu, Ahmet (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Yayınları.
- Gök, Nejdî (2000). ‘Osmanlı Diplomatasında Ferman ve Berat Arasında Benzerlik ve Farklar’, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11/211-226.
- Gök, Nejdî (2019). ‘Osmanlı Diplomatasında Berât Formu ve Berât Anlamında Kullanılan Diğer Terimler’, (<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=381870> 03.10.2019)
- Güner, Galip (2013). ‘Yarlık ‘Buyruk, Emir, Ferman’ ve Yarlıka- ‘(Tanrı) Buyurmak; Lütfetmek’ Kelimelerinin Kökeni Üzerine Yeni Görüşler’, *Turkish Studies*, 8/1, 1553-1560.
- Kemaloğlu, İlyas (2013). ‘Yarlık’, *İA*, 43. Cilt, 334-335.
- (LÇ) Şeyh Suleyman Efendi-yi Buhari (1882). *Luğat-ı Çağatay ve Turki-yi ‘Osmânî*.
- Orak, Bayram (1995). *Luftî’nin Gül u Nevruz’u Gramer İndeksi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ölmez, Zuhâl Kargı (1996). *Ebulgazi Bahadır Han- Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soy Kütüğü)*, Simurg Yayınları.
- Öner, Mustafa (2006). ‘Yarlık Sözü Hakkında’, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 52 (2004/2), 117-122.
- Özyetgin, Melek (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelenmesi*, TDK Yayınları.
- Radloff, Wilhelm (1960). *Versuch Eines Worterbuches der Turk-Dialecte*, I-IV, s’-Gravenhage: Mouton&Co.
- Shaw, Robert Barkley (2014). *Kâşgar ve Yarkend Ağzı Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şen, Mesut (1993). *Gazi Zahirüddin Muhammed Bâbur- Bâburname (Giriş-Metin-Kâbil ve Hindistan Bölümleri-Açıklamalı Dizin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Taşgıl, Ahmet (2016). ‘Kurultay’, *İA*, EK-2 Cilt, 94-95.
- UTİL: *Uygur Tilining İzahlık Lugati V* (1991). Milletler Neşriyatı.
- Vámbéry, Ármin (1867). *Cagataische Sprache Studien*, Philo Press.